

KS. MARIAN ZDZISŁAW STEPULAK ^{a, @}

 0000-0002-5144-9217

- ^a Akademia Mazowiecka w Płocku, Wydział Nauk Humanistycznych i Informatyki, Zakład Psychologii, ul. Gałczyńskiego 28, 09-400 Płock, mazowieckie, PL
- [@] Marian.Stepulak@O2.PL

STOICYZM A WSPÓŁCZESNA ETYKA ZAWODU PSYCHOLOGA

Słowa kluczowe: etyka zawodu psychologa, dobro, odpowiedzialność, sprawiedliwość, stoicyzm, szacunek, wierność.

Streszczenie: Przedmiotem zainteresowania jest podjęcie naukowej refleksji nad poglądami starożytnych stoików oraz współczesnych założeń etyki zawodu psychologa. Stoicyzm pojmowany jest jako kierunek filozoficzny zakładający, iż cnota jest traktowana jako życie zgodne z zasadami rozumu i jest najwyższym dobrem. Stoicyzm może być również rozumiany jako postawa życiowa wyróżniająca się równowagą duchową i umiejętnością spokoju. Stoicy głosili nie tylko poglądy etyczne. W doktrynie stoików ważna była również problematyka metafizyczna. Według nich cały świat składa się tylko z materii (monizm materialistyczny). Trzecim filarem stoicyzmu była logika. Poglądy stoików ewoluowały w ciągu wielu wieków. W tym kontekście zostały stworzone trzy szkoły. Druga część artykułu poświęcona jest specyfice etyki zawodu psychologa. Etyka zawodu psychologa czerpie swoje założenia z etyki ogólnej. Z kolei z niej zrodziła się etyka szczegółowa. Dopiero z niej ukształtowała się etyka zawodowa. Etyka zawodowa psychologa może być ujmowana w postaci spisanych norm czy zasad odnoszących się do tego, jak w aspekcie moralnym i etycznym powinien postępować psycholog. Psycholog powinien kierować się takimi zasadami

KS. DR HAB. MARIAN ZDZISŁAW STEPULAK (1957–), prof. AM, Płock. Polski prezbiter (1983) diecezji siedleckiej. Mgr: teologia, 1983 (KUL, Lublin); dr nauk humanistycznych: psychologia, 1993 (KUL, Lublin); dr hab. nauk teologicznych: psychologia pastoralna, 2006 (UK, Ružomberok, SK). Dyrektor (2007–2011) Instytutu Nauk o Rodzinie (KUL, Lublin); dziekan (2015–2017) Wydziału Pedagogiki i Psychologii (WSEI, Lublin); biegły-psycholog (1995–) w Sądzie Biskupim w Siedlcach.

jak: a) działanie dla dobra i nieszkodzenie osobom, z którymi pracuje; b) wierność i odpowiedzialność; c) uczciwość i prawość; d) sprawiedliwość; e) szacunek dla ludzkich praw i ludzkiej gotowości. Trzecia część artykułu posiada charakter porównawczy. Dotyczy bowiem współczesnej etyki zawodu psychologa w świetle naczelnych zasad stoicyzmu. Analiza porównawcza dotyczyła takich kwestii jak: a) codzienne zachowanie; b) działanie z rozważą i namysłem; c) typy charakteru; d) wdzięczność; e) życie i śmierć; f) wola; g) dobroć oraz h) zmiana.

Podstawowym celem niniejszego artykułu jest dokonanie krytycznej, naukowej analizy i syntezy poglądów filozofii stoickiej w zastosowaniu do współczesnej etyki zawodu psychologa. Na początku zostanie przedstawiona istota filozofii stoickiej. Stoicyzm rozumiany jest jako kierunek filozoficzny zakładający, iż cnota jest pojmowana jako życie zgodne z zasadami rozumu i jest najwyższym dobrem. Stoicyzm może być również rozumiany jako postawa życiowa wyróżniająca się równowagą duchową i umiejętnością spokoju. Stoicyzm w szczególnie sposób podkreślał znaczenie kultu natury. Obok poglądów etycznych ważna była w doktrynie stoików problematyka metafizyczna. Głosili oni, iż cały świat składa się tylko z materii (monizm materialistyczny). Trzecim filarem stoicyzmu była logika. Stoicyzm w swojej kilkuwiekowej historii miał trzy szkoły.

Druga część artykułu poświęcona będzie specyfice etyki zawodu psychologa. Etyka zawodowa psychologa może być ujmowana w postaci spisanych norm czy zasad odnoszących się do tego, jak w aspekcie moralnym i etycznym powinien postępować psycholog. Psycholog powinien kierować się takimi zasadami jak: a) działanie dla dobra i nieszkodzenie osobom, z którymi pracuje; b) wierność i odpowiedzialność; c) uczciwość i prawość; d) sprawiedliwość; e) szacunek dla ludzkich praw i ludzkiej gotowości.

Trzecia część artykułu dotyczy współczesnej etyki zawodu psychologa w świetle stoicyzmu. Pod uwagę zostały wzięte następujące kwestie: a) codzienne zachowanie; b) działanie z rozważą i namysłem; c) typy charakteru; d) wdzięczność; e) życie i śmierć; f) wola; g) dobroć oraz h) zmiana. Zakończenie będzie stanowiło podsumowanie i sformułowanie wiodących wniosków.

1. Istota filozofii stoicyzmu

Termin stoicyzm dosyć często stosowany jest w języku potocznym. Odnosi się od do zrównoważonego i harmonijnego zachowania człowieka.

Używa się też czasami zwrotu „stoicki spokój” na określenie zachowania człowieka, szczególnie w sytuacjach trudnych, dramatycznych czy wręcz traumatycznych. Pojęcie „stoicyzm” w kontekście naukowym może być rozumiane w dwojaki sposób:

- 1) kierunek filozoficzny zakładający, że cnota pojmowana jest jako życie zgodne z zasadami rozumu, a równocześnie jest to umiejętność godzenia się z przeciwnościami losu, Oznacza to, iż cnota jest najwyższym dobrem;
- 2) postawa życiowa charakteryzująca się równowagą duchową i umiejętnością zachowania spokoju w każdej sytuacji¹.

Podstawowym synonimem terminu „stoicyzm” jest pojęcie „spokój”. Twórcą filozofii stoickiej był Zenon z Kition (ok. 336–264) urodzony na Cyprze. Przeciwnieństwem stoicyzmu jest epikureizm, który pojawił się równocześnie ze stoicyzmem. Swoją szkołę Zenon założył w Atenach około 300 roku w bramie Malowanej (grec. *Stoa Poikile*); stąd nazwa: stoa, stoicy. Następcą Zenona był Kleantes z Assos (zm. 232), który rozwinął uczuciowe i religijne pierwiastki stoicyzmu. Kolejnym przywódcą stoików był Chryzyp z Soloj (zm. ok. 205). Jego zasługą było to, iż całą naukę stoików ujął w system i bronił go przed sceptykami (około 700 pism). Stoicyzm w przeciwieństwie do poprzedzających go nurtów był systemem monistycznym i materialistycznym. Stoicyzm rozwinął przede wszystkim etykę, nawiązując bezpośrednio do cyników². W tym kontekście filozofia stoicka stanowiła jeden z kierunków w starożytnej Grecji, zakładający, że głównymi czynnikami szczęścia są: a) kierowanie się rozumem i cnotą; b) dyscyplina moralna; c) równowaga duchowa i odcięcie emocji od zdarzeń zewnętrznych³. Wcześniej Sokrates wskazywał na ścisły związek szczęścia i cnoty: „Nie ma szczęścia bez cnoty”. „Człowiek nie jest pewny szczęścia, bo zewnętrzne okoliczności zmieniają się. Okoliczności tych nie da się opanować, więc trzeba się od nich uzależnić. Przez co? Przez zapanowanie nad sobą i stosowanie wyrzeczenia. Dążyć tylko do dobra wewnętrznego, którym jest cnota. Tak robi mędrzec. Cnota jest dostatecznym warunkiem szczęścia, dobrem najwyższym i jedynym”⁴.

¹ <https://www.ortograf.pl/słownik/stoicyzm> [4.03.2023]

² C.S. Bartnik, *Historia filozofii*, Lublin 2000, s. 128.

³ Tamże, s. 129.

⁴ Tamże.

Stoicy w szczególny sposób przypisywali w swoim nauczaniu znaczenie kultowi natury. Natura jest rozumna, harmonijna a przede wszystkim jest boska. Człowiek doskonały powinien dostosować się do tej powszechnej harmonii w kosmosie. Istotne jest to, aby codzienne życie było zgodne z naturą samego człowieka. Wtedy to bowiem będzie zgodne z naturą w ogóle, bo całością rządzi jedno prawo. Zgodność z naturą jest właśnie cnotą. „Poza cnotą i jej przeciwieństwem – złem, wszystko jest obojętne: bogactwo, siła, uroda, zaszczyty, nawet zdrowie i życie. Poza tym to wszystko powinno być obojętne i w tym znaczeniu, żeby nie pobudzało ani pożądania, ani wstrętu, w ogóle żadnych uczuć. Uczucia (zwłaszcza silniejsze od rozumu) są źródłem zła. Trzeba się ich wyzbyć, zwłaszcza smutku i smutku z cudzego zła, tj. współczucia. Kierować się należy rozumem – nie współczuciem. Jednakże rzeczy obojętne można obracać na dobry użytek. Bo czyn jest dobry, jeśli intencja jest dobra. Jeśli intencja jest dobra, to choćby powszechnie czyn uchodził za haniebnym, jest dobry. Potem i chrześcijanie niemal całą moralność sprowadzają do samych dobrych intencji”⁵.

Stoicy cnotę odnosili nie tylko do konkretnego człowieka, ale i do całej społeczności. Wszyscy ludzie są uczestnikami jednej natury, częścią tego samego bytu, który jest boski. W filozofii społecznej: to przeświadczenie, że społeczeństwo jest organizmem (a nie zbiorem jednostkowych ludzi-atomów); człowiek ma obowiązki wobec innych ludzi i powinien wszystkich traktować tak samo: siebie samego jak każdego innego człowieka; stoicyzm głosił również kosmopolityzm i dążył do usunięcia wszelkich granic⁶.

Obok poglądów etycznych stoików ważna była problematyka metafizyczna. Stoicy głosili tezę, iż cały świat składa się tylko z jednego pierwiastka to jest z materii (monizm materialistyczny). Bytem są wyłącznie ciała, ale także wszystko co jest cielesne: dusza, cnoty, bogowie. Wszystkie ciała składają się z dwóch pierwiastków: biernego i czynnego, jakby z materii i formy. Forma to także materia, tylko bardziej subtelna. Jest jakby ogniem, ciepłym powietrzem – *pneuma*, która przenika całą bierną materię i każdą rzecz. W efekcie stoicyzm można by uznać także za idealizm. *Pneuma* jest bardzo dynamiczna i posiadająca wewnętrzny ruch, który polega na napięciu materii. W tym przypadku można by

⁵ Tamże.

⁶ <https://www.edukator.pl/resources/page/stoicyzm/4343> [4.03.2023].

mówić o swoistym hилоzoizmie; materia jest żywa, rozumna, rozwijająca się celowo, a nawet boska. *Pneuma* może oznaczać również rozumność, sama zatem tworzy opatrność i los (fatum)⁷.

Trzecim filarem stoicyzmu była logika. Stoicy jako pierwsi użyli pojęcia „logika” na oznaczenie całości rozumowania. Logika w ich rozumieniu była nauką o logosie w obu wyrazowych znaczeniach: o rozumie i o mowie, czyli o znaku i o tym, co on oznacza. W obszarze logiki formalnej stworzyli drugą koncepcję obok koncepcji Arystotelesa. „Punktem wyjścia było przekonanie, że sąd (zdanie) stanowi nierozkładalną całość, nie należy go więc traktować jako połączenie terminów, jak to czynił Arystoteles. Nie termin, ale sąd należy uważać za jednostkę logiczną. W ten sposób zapoczątkowali zdaniowe traktowanie logiki”⁸.

Stoicyzm w swojej kilkuwiekowej historii miał swoje trzy szkoły:

1) Stoa stara – szkoła Zenona o bardzo surowej etyce. Do najbardziej znanych jego uczniów należeli: Kleantes – po śmierci Zenona został kierownikiem szkoły stoickiej, gdyż najwierniej trzymał się doktryny swojego nauczyciela. Inny uczeń Persajos z Kition od 276 roku przed Chrystusem był doradcą króla Gonatosa w Pelli i dowódcą twierdzy wojskowej w Akrokoryncie. Dionizy z Heraklei to kolejny uczeń – zanegował on tezę Zenona, że cierpienie i przyjemność są rzeczami obojętnymi. Aryston z Chios – oprócz wykładów Zenona z Kition słuchał również akademika Polemona z Aten, starał się łączyć ze sobą poglądy cyników i stoików. Sfajros z Bosforu został uczniem Zenona tuż przed jego śmiercią, dlatego kontynuował naukę u Kleantesa⁹.

2) Stoa średnia – III, II i I w. przed Chrystusem łagodzi wymagania etyczne i dopasowuje je do praktycznego życia codziennego i religijnego. Jednakże dużo wcześniej filozofię stoicką rozwinął i usystematyzował uczeń Kleantesa Chryzyp z Soloj, który został około 230–229 roku przed Chrystusem kierownikiem szkoły, dzięki niemu stoicyzm stał się filozofią popularną i bardzo wpływową. Jego uczniami byli m.in. Zenon z Tarsu, Diogenes Babilończyk i wielu innych¹⁰.

3) Stoa młodsza – I i II w. po Chrystusie – zainteresowania wyłącznie etyczne i mądrości życiowe. Do tego okresu można zaliczyć filozofów

⁷ Bartnik, *Historia filozofii*, s. 129.

⁸ Tamże, s. 130.

⁹ R.M. Leszczyński, *Stoicy*, w: EK, t. 18, red. E. Gigilewicz, Lublin 2013, kol. 967.

¹⁰ Tamże, kol. 967–968.

rzymskich, takich jak: Annaeus Seneka (4 przed Chr. – 65 po Chr.), Epiktet z Frygii (wyzwoleniec, 55–135) i cesarz Marek Aureliusz (121–180) – autor *Rozmyślań*. Stoicy Szkoły Młodszej w poglądzie na świat skłaniali się do dualizmu (duch i materia) i do spirytualizmu¹¹.

Szkoła stoików istniała od końca IV wieku przed Chrystusem do III wieku po Chrystusie. Powstanie stoicyzmu było związane ze zmianami politycznymi, które pojawiły się w związku z wielkimi podbojami Aleksandra Wielkiego.

2. Specyfika etyki zawodu psychologa

Przedmiotem zainteresowania psychologa jako badacza jak i praktyka jest etyka zawodowa. Etyka zawodowa jest elementem szeroko rozumianej etyki szczegółowej. Etyka szczegółowa usytuowana jest między subiektywnymi sędziami sumienia, a najwyższymi zasadami moralnymi. Etyka zawodowa rozumiana jest jako zespół usprawnień etyczno-moralnych człowieka, niezbędnych do wykonywania danej pracy. Jest ona zatem teorią odpowiedzialnej, moralnie dobrze realizowanej pracy, która wykonywana jest dzięki sprawnościom, warunkującym efektywną pracę¹². Etykę zawodową można również rozumieć jako pewien stan odpowiedzialności za rezultaty pracy podjętej w warunkach dobrego przygotowania, czyli posiadania sprawności zarówno moralnych jak i intelektualnych, a więc w warunkach proporcjonalnej doskonałości człowieka¹³.

Etyka zawodu psychologa może być pojmowana w postaci spisanych norm czy zasad odnoszących się do tego, jak w kontekście moralnym i etycznym powinien postępować psycholog. W zawodzie psychologa stosuje się ogólne zasady i terminy moralne do praktycznych problemów związanych z tym zawodem. Praca zawodowa psychologa zakłada specyficzne kompetencje zawodowe i kwalifikacje osobowościowe, w tym również moralne. „Zawód psychologa wymaga nie tylko odpowiednich właściwości psychicznych, lecz także sam wpływa na ich kształtowanie. Ta prawidłowość ma miejsce wtedy, gdy wychodzi naprzeciw zdolnościom i zamiłowaniom samego psychologa. W wykonywaniu zawodu psychologa niezbędny jest wzgląd na ludzką, humanistyczną wartość zawodu, co polega

¹¹ Bartnik, *Historia filozofii*, s. 130.

¹² M. Gogacz, *Praca duszpasterska czynnikiem kształtowania etyki zawodowej*, „Materiały Problemowe” [zeszyt specjalny], 7(1973 [na okładce mylnie 1972]), z. 2, s. 53–66.

¹³ M.Z. Stepulak, *Tajemnica zawodowa psychologa*, Lublin 2001, wyd. 2, 2014, s. 17.

na włączeniu pracy zawodowej psychologa w służbę społeczną. Społeczna sprawiedliwość domaga się wyraźnie, by nie podejmować się jakichkolwiek zadań, którym nie potrafi się adekwatnie sprostać¹⁴. Wyższym poziomem sprawiedliwości jest miłość. Cały kontekst zawodowy miłości odnosi się do relacji interpersonalnych. Miłość nadaje pracy zawodowej psychologa wymiar życzliwości oraz bliskiej współpracy i pomocy. Można nawet zauważyć pewną tendencję, w myśl której im ściślejsza jest specjalizacja zawodowa pracowników, tym większą wagę przywiązuje się do społecznego prestiżu swojego zawodu. Im wyższe kompetencje zdobywa psycholog, tym większą uwagę zwraca na walory jego pracy i na pozycję zawodową¹⁵. Należy podkreślić, iż psycholog to zawód szczególnie, ze względu na posiadaną wiedzę i kompetencje dotyczące ludzkiego myślenia, uczuć i działania. Psycholog ma w tym zakresie znaczną przewagę nad przedstawicielami innych profesji, co nakłada na niego odpowiedzialność za etyczne wykorzystywanie swojej wiedzy i umiejętności¹⁶.

Podstawowymi zasadami w pracy zawodowej psychologa są:

1) Działanie dla dobra i nieszkodzenie osobom, z którymi pracuje. „Psycholog stoi na straży dobrostanu i praw wszystkich osób, z którymi spotyka się na płaszczyźnie profesjonalnej. W razie konfliktu wartości lub problemów osobistych ma on na uwadze unikanie lub minimalizowanie wyrządzenia szkody”¹⁷.

2) Wierność i odpowiedzialność. Psycholog musi stworzyć pacjentowi/klientowi poczucie bezpieczeństwa. Ma być także odpowiedzialny wobec ugruntowywania swojej wiedzy i praktyki. Ważna jest przy tym pełna odpowiedzialność w kontekście oceny własnych kompetencji. Odpowiedzialność psychologa dotyczy również takich elementów jak: a) odpowiedzialny wybór metody pracy; b) odpowiedzialność w zakresie nowo powstających metod; c) kompetencje w odniesieniu do grup szczególnych; d) odpowiedzialność za usługi psychologiczne wobec osób niemających dostępu do kompetentnej pomocy; e) odpowiedzialność za usługi psychologiczne w wypadkach nagłych; f) odpowiedzialne postępowanie w przypadku problemów osobistych; g) odpowiedzialne postępowanie

¹⁴ Tenże, *Leksykon etyki zawodu psychologa*, Lublin 2020, s. 109.

¹⁵ Tamże.

¹⁶ Polskie Towarzystwo Psychologiczne, *Kodeks etyczno-zawodowy psychologa* [Wprowadzenie], Warszawa 1992.

¹⁷ D. Bednarek, *Zawód psychologa. Regulacje prawne i etyka zawodowa*, Warszawa 2016, s. 91.

w sytuacji złożonych ról; h) odpowiedzialna ocena możliwości wymiany barterowej; i) odpowiedzialność za relacje seksualne w kontekście profesjonalnym; j) powstrzymywanie się od podejmowania roli zawodowej w przypadku konfliktu interesów; k) odpowiedzialna współpraca z innymi specjalistami; l) współodpowiedzialność za środowisko zawodowe psychologów; ł) odpowiedzialna postawa wobec odstępstw od etyki zawodowej przez innych psychologów; m) odpowiedzialna postawa wobec konfliktu zasad etycznych z wymogami pracodawcy; n) odpowiedzialna postawa wobec konfliktu zasad etycznych z regulacjami prawnymi; o) pozostałe aspekty odpowiedzialnej postawy psychologa¹⁸.

3) Uczciwość i prawość. Psycholog postępuje uczciwie, nie kradnie i nie ucieka się do kłamstwa. Dochowuje przyjętych na siebie zobowiązań i nie angażuje się w sytuacje wątpliwe etycznie. Uczciwie przedstawia swoje kompetencje i osiągnięcia. Zajmuje odpowiedzialne postawy w wystąpieniach medialnych¹⁹.

4) Sprawiedliwość. Zasada ta oznacza, iż absolutnie niedopuszczalna jest dyskryminacja ze względu na wiek, płeć, identyfikację płciową, rasę, narodowość, religię, światopogląd, orientację płciową, niepełnosprawność, język czy status socjoekonomiczny²⁰.

5) Szacunek dla ludzkich praw i ludzkiej godności. Godność osoby jest cechą niezbywalną. Każdy pacjent/klient musi być traktowany z szacunkiem i jakiegokolwiek okoliczności nie mogą zostać uznane za uzasadnienie braku szacunku dla godności osoby pacjenta/klienta. Psycholog nie może również narzucać pacjentowi/klientowi celu usługi. Psycholog nie może także narzucać pacjentowi/klientowi własnego światopoglądu. Ważne jest również respektowanie przez psychologa prawa do prywatności²¹.

W polskim, psychologicznym kodeksie etyczno-zawodowym psychologa czytamy: „Psychologia jako profesja i jako dyscyplina naukowa należy do tych dziedzin aktywności, w których centrum zainteresowania i oddziaływań stanowi człowiek”²². Wszelkie relacje interpersonalne powstające pomiędzy psychologiem a pacjentem/klientem mają zawsze wymiar etyczny. Psycholog podejmujący swoją rolę zawodową siłą rze-

¹⁸ Tamże, s. 94–115.

¹⁹ Tamże, s. 115–117.

²⁰ Tamże, s. 117.

²¹ Tamże, s. 118–121.

²² Polskie Towarzystwo Psychologiczne, *Kodeks etyczno-zawodowy psychologa* [Wprowadzenie].

czy ingeruje w różnoraki sposób w egzystencję drugiego człowieka jako indywidualnej i niepowtarzalnej całości. Ta sytuacja decyduje o przełomowym znaczeniu przestrzegania zasad etyki zawodowej w działalności psychologów i uzasadnia stawianie im wysokich wymagań etycznych²³. Fundamentalną wartością dla psychologa ma być dobro jego pacjenta/klienta oraz innych osób. Celem jego zawodowej działalności jest niesienie pomocy innej osobie w rozwiązywaniu trudności związanych z rozwojem indywidualnych możliwości oraz ulepszania kontaktów interpersonalnych²⁴. Pomimo różnych porządków moralnych istniejących we współczesnym świecie istnieje zbiór podstawowych wartości humanistycznych, które uwzględnione są również w Powszechnej Deklaracji Praw Człowieka ONZ. W tym kontekście psycholog powinien w swojej pracy uszanować takie wartości, jak: godność osoby ludzkiej, podmiotowość, autonomia człowieka oraz jego prawa do pełnego rozwoju²⁵. Praca psychologa i jego relacje osobowe mogą być właściwe tylko wtedy, gdy opierają się na wzajemnym zaufaniu. W przypadku braku zaufania nie jest możliwa uczciwość zawodowa.

3. Współczesna etyka zawodu psychologa w świetle stoicyzmu

Bardzo istotnym źródłem odnoszącym się do późnego stoicyzmu są *Rozmyślania* autorstwa Marka Aureliusza. Składają się one z 12 ksiąg, w których można by odnaleźć również myśli odnoszące się do współczesnej problematyki etyki zawodu psychologa.

W pierwszej księdze autor składa podziękowanie wielu osobom w kontekście moralności. Wśród nich jest Rustyk: „Rustykowi – zrozumienie potrzeby poprawy i pielęgnowania charakteru. I uchronienia się przed ambicją błyszczenia w sofistyce i brak chęci do cnoty”²⁶. Do tego dochodzi podziękowanie bratu Aureliusza: „Bratu memu Sewerowi – miłość rodziny, prawdy i sprawiedliwości”²⁷ oraz Maksymowi: „Maksymowi – opanowanie samego siebie i nietracenie przy niczym głowy. I pogodę ducha w przykrych stosunkach życiowych w chorobie”²⁸.

²³ Stepulak, *Tajemnica zawodowa psychologa*, s. 17–18.

²⁴ Tamże, s. 18.

²⁵ Tamże.

²⁶ M. Aureliusz, *Rozmyślania*, Księga I, n. 7, Gliwice 2016, s. 8.

²⁷ Tamże, n. 14, s. 10.

²⁸ Tamże, n. 15, s. 10.

W świetle zasad stoicyzmu nasz filozof udziela następujących rad dotyczących codziennego zachowania moralnego, który podobnie charakteryzowany jest we współczesnej etyce zawodu psychologa: „Jeżeli w ludzkim życiu znajdujesz coś lepszego nad sprawiedliwość, szczerłość, roztropność, dzielność, słowem, nad taki stan duszy twojej, że czuje się zadowolona [...] zwróć ku temu całą duszą i używaj tego najlepszego znalezionej dobra”²⁹. Inna rada brzmi następująco: „Nie poczytuj nigdy tego za pożyteczne dla siebie, co cię kiedyś może zmusić do złamania słowa, opuszczenia drogi wstydu, do nienawiści względem kogoś, do podejrzeń, przekleństw, obłudy, pożądania czegoś, co by wymagało murów i zasłon”³⁰. Powyższe stwierdzenie odnosi się do podejmowania przez psychologa i jego pacjentów/klientów znaczących życiowo decyzji. Chodzi również w tym przypadku o podejmowanie właściwych moralnie decyzji zawodowych. Ważna jest w tym momencie dojrzałość moralna i etyczna psychologa. W przypadku osiągnięcia doskonałości moralnej Aureliusz wypowiada takie słowa: „W duszy człowieka, który osiągnął najwyższy stopień doskonałości i czystości, nie znajdziesz zgnilizny ani skalania, ani ukrytego wrzodu”³¹. Doskonałość moralna w rozumieniu stoickim bardzo wysoko koreluje z dojrzałością moralną człowieka. Dojrzałość moralna wiąże się również z mądrością. Stąd też Seneka³² podkreśla, że jeżeli chcesz być uważanym za mędrca, to sam siebie uważaj za niego i to niech ci wystarczy. Natomiast P. Stankiewicz³³ w kontekście stoicyzmu przestrzega, aby nie przejmować się ponad miarę tym, co myślą o nas inni ludzie. Powinniśmy zatem patrzeć na siebie własnymi, a nie cudzymi, oczami. Ważne jest również to, aby zawsze odrzucać zło³⁴. Stoicy starają się nie zwracać uwagi na rzeczy zewnętrzne, ponieważ żaden człowiek nie ma na nie wpływu³⁵. Taki stan rzeczy jest wyrazem dojrzałości moralnej jako najwyższy poziom rozwoju osobowości.

W księdze IV Marek Aureliusz daje kolejne zalecenia moralne: „Nie czyń nic bez rozważy, lecz tylko według zasady dobrze obmyślanej”³⁶. „Co

²⁹ Tamże, Księga III, n. 6, s. 28.

³⁰ Tamże, n. 7, s. 29.

³¹ Tamże, n. 8, s. 30.

³² L.A. Seneka, *Listy moralne do Lucyliusza*, tłum. W. Kornatowski, Warszawa 1998.

³³ P. Stankiewicz, *Sztuka życia według stoików*, Warszawa 2021.

³⁴ W.B. Irvine, *Wyzwanie stoika*, Kraków 2020, s. 46–47.

³⁵ W. Farnsworth, *Jak praktykować stoicyzm*, Gliwice 2022, s. 390.

³⁶ Aureliusz, *Rozmyślenia*, Księga IV, n. 2, s. 35.

nie czyni człowieka gorszym, niż on jest sam w sobie, to i życia jego nie czyni gorszym ani mu nie wyrządza krzywdy ani fizycznej ani moralnej”³⁷. „Wszystko, co się dzieje, dzieje się sprawiedliwie. Do tego przekonania dojdiesz, gdy się nad tym dokładnie zastanowisz”³⁸. W myśl współczesnej etyki zawodu psychologa istotne w codziennej aktywności jest zachowanie zdrowego rozsądku i podejmowania autorefleksji. Psycholog bowiem podejmuje supervizję i korzysta z konsultacji z innymi specjalistami. Dalsze rady Aureliusza brzmią następująco: „Nie żyj tak, jakbyś miał żyć lat dziesięć tysięcy. Los wisi nad tobą. Dopóki żyjesz, dopóki można, bądź dobrym”³⁹. „Nie błąkaj się tu i tam, lecz przy każdym postanowieniu myśl o tym, co jest sprawiedliwe, a w każdym spostrzeżeniu zachowuj zdolność pojmowania”⁴⁰. Etyka zawodu psychologa uczy, iż należy podejmować pogłębioną refleksję nad własnym życiem i rozumieniem codziennych problemów. Aureliusz kontynuuje: „Nie zajmuj się na raz wieloma sprawami, mówią, jeżeli chcesz zachować pogodę ducha”⁴¹. „Spróbuj, jak ci się nada życie człowieka dobrego, zadowolonego z przeznaczenia i poprzestającego na prawej działalności własnej i życzliwym stosunku do innych”⁴². „Dając sobie takie nazwy: dobry, skromny, prawdziwy, rozumny, zrównoważony, wielkoduszny, bacz, by cię nie przemianowano. A gdybyś stracił prawo do tych nazw, czym prędzej wróć do nich”⁴³. Współcześni psychologowie w tym kontekście nawołują do uważności i bycia człowiekiem dobrym. Jeżeli osoba ma trudności w życiu moralnym, musi jak najszybciej wrócić do optymalnego, pierwotnego stanu. Do tych rad dołącza Seneka: „Przyrzeknij mi tylko tyle, że ilekroć znajdziesz się w otoczeniu ludzi, którzy będą wmawiali ci, żeś nieszczęśliwy, weźmiesz pod uwagę nie to, co słyszysz, lecz to, co sam czujesz, że rozważysz wszystko ze zwykłą swoją cierpliwością”⁴⁴. Jeżeli nie chcemy być nadmiernie niepokojeni przez dokuczliwość innych – nie wychodźmy jej naprzeciw⁴⁵. „Ludzie mają różne doświadczenia życiowe, dlatego wyzwaniem będą

³⁷ Tamże, n. 8, s. 38.

³⁸ Tamże, n. 10, s. 38

³⁹ Tamże, n. 17, s. 39.

⁴⁰ Tamże, n. 22, s. 41.

⁴¹ Tamże, n. 24, s. 41.

⁴² Tamże, n. 25, s. 41.

⁴³ Tamże, Księga X, n. 8, s. 126.

⁴⁴ Seneka, *Listy moralne do Lucylusza*, Księga II, XIII, 6.

⁴⁵ Stankiewicz, *Sztuka życia według stoików*, s. 387.

dla nich różne sytuacje”⁴⁶. Stoicy unikają wszelkich przeciwności losu jak wszyscy rozsądnie myślący ludzie⁴⁷. Współczesna etyka zawodu psychologa proponuje różne metody i techniki wglądu w siebie, podejmowanie medytacji a nawet kontemplacji, korzystanie z konsultacji psychologicznych oraz superwizji.

Marek Aureliusz wchodzi na grunt psychologii współczesnej, kiedy dokonuje typologii charakterów: „Istnieje charakter czarny, charakter słaby, charakter nieugięty, zwierzęcy, dziecinny, bydlęcy, tępy, fałszywy, błazeński, matacki, despotyczny”⁴⁸. Do tego dodaje radę: „Podobny bądź do skały, o którą się ciągle fale rozbijają. A ona stoi, a koło niej usypiają bałwany wody”⁴⁹. „Człowiek doskonały odchodzi spośród ludzi, nie zmażawszy się ani kłamstwem, ani obłudą, ani rozpustą, ani pychą. Przesycić się tym i ducha wyzionąć – to drugi stopień”⁵⁰. Natomiast ludzie niedoskonalni – zdaniem Aureliusza – postępują tak: „Kto grzeszy, grzeszy przeciw sobie. Kto popełnia nieprawość, wobec siebie samego ją popełnia, bo robi się złym”⁵¹. Powyższe sformułowania dotyczą psychologa, który podejmuje aktywność zawodową. W takiej sytuacji psycholog zobowiązany jest do udoskonalania swojej osobowości i podwyższania swoich kwalifikacji moralnych oraz kompetencji zawodowych. Z kolei Epiktet podkreśla znaczenie ukształtowanego charakteru człowieka: „Jeżeli ktoś ci oznajmi, że ten a ten źle mówi o tobie, nie broń się przeciw samej obmowie, ale odpowiedz: Ten człowiek nie zna zapewne jeszcze innych przywar, które się we mnie znajdują, w przeciwnym razie nie byłby tych tylko wymienił”⁵². Na uszczypliwości i złośliwości, jakie kierować będą pod naszym adresem inni ludzie, powinniśmy być nieczuli jak kamień⁵³. Psychologowie w trudnych sytuacjach zawodowych nie mogą zachowywać się reaktywnie. Powinni raczej zachowywać się racjonalnie i rozsądnie. Stoicy w procesie kształtowania charakteru zwracają uwagę na fakt, iż człowiek ma dwoistą naturę, która składa się z umysłu i ciała. To właśnie utrudnia kształtowanie

⁴⁶ Irvine, *Wyzwanie stoika*, s. 158.

⁴⁷ Farnsworth, *Jak praktykować stoicyzm*, s. 153.

⁴⁸ Aureliusz, *Rozmyślenia*, Księga IV, nr 28, s. 42.

⁴⁹ Tamże, nr 49, s. 47.

⁵⁰ Tamże, Księga IX, nr 2, s. 110.

⁵¹ Tamże, nr 4, s. 111.

⁵² Epiktet, *Diatryby – Encheiridion z dodaniem Fragmentów oraz Gnomologium Epiktetowego*, tłum. i oprac. L. Joachimowicz, Warszawa 1961, n. 33.

⁵³ Stankiewicz, *Sztuka życia według stoików*, s. 388.

dobrego charakteru⁵⁴. Stoicyzm w kontekście kształtowania charakteru dotyczy pozbywania się iluzji na temat tego, co zewnętrzne, i uodparnianie się na pokusy. Generalnie chodzi tutaj o dążenie do cnoty⁵⁵. Cały wykład stoików na temat charakteru ma związek z różnymi koncepcjami, które w tym czasie się pojawiły. Poszczególne typologie charakteru miały naturę opisową. We współczesnej psychologii charakter jest podstawową składową struktury osobowości. Opracowano wiele nowych metod, technik i narzędzi badawczych. Powstała również nowa dziedzina wiedzy zwana charakterologią i psychologią różnic indywidualnych. Stąd też charakter człowieka opisywany jest bardzo precyzyjnie. Istnieje pełna zgodność współczesnej etyki zawodowej psychologa i stoicyzmu, iż charakter jest fundamentalnym wymiarem kształtowania życia moralnego osoby ludzkiej.

Ważnym elementem rozmyślań Marka Aureliusza jest zagadnienie wdzięczności: „Jeden, gdy odda komuś jakąś przysługę, natychmiast myśli o wdzięczności dla siebie. Inny zaś wprowadzie o tym w tej chwili nie myśli, ale poza tym uważa go w duszy jako dłużnika i ma świadomość swego czynu. Inny znowu jakoś o niczym, co zrobił, nie wie, lecz podobny jest do winnej latorośli, która wydała grono i nic więcej nie żąda, skoro już wydała owoc własny”⁵⁶. W kontekście pracy psychologicznej powyższe słowa oznaczają, iż psycholog nie przyjmuje „wziątek”, stara się godnie wykonywać swoje obowiązki i nie oczekuje wyrazów wdzięczności od swoich pacjentów/klientów. W dalszej kolejności dodaje: „Nie czuj wstrętu ani nie trać odwagi i nie popadaj w zwątpienie, gdy ci się nie powiedzie uczynić wszystkiego według zasad słuszności”⁵⁷. „Pożądać niemożliwości – jest szaleństwem. A niemożliwe jest, by ludzie moralnie źli nie popełniali nic takiego”⁵⁸. W pracy współczesnego psychologa mają miejsce porażki zawodowe, które należy wpisać w całość aktywności zawodowej. Natomiast Seneka pisał, iż: „Jest to oczywista niewdzięczność, jeżeli ktoś nie jest zadowolony z czasu, jaki dany mu było przeżyć”⁵⁹. Nie będzie dobrze żył człowiek, który marnotrawi swoje życie i nie stara się być wdzięczny⁶⁰. Dzięki wdzięczności „większość ludzi otrząśnie

⁵⁴ Irvine, *Wyzwanie stoika*, s. 85.

⁵⁵ Farnsworth, *Jak praktykować stoicyzm*, s. 166.

⁵⁶ Aureliusz, *Rozmyślenia*, Księga V, n. 6, s. 51.

⁵⁷ Tamże, n. 9, s. 53.

⁵⁸ Tamże, n. 17, s. 56.

⁵⁹ Seneka, *Listy moralne do Lucylusza*, Księga V, XVIII, 5.

⁶⁰ Stankiewicz, *Sztuka życia według stoików*, s. 164.

się po stracie bliskiej osoby bez niczyjej pomocy”⁶¹. Stoicy uważają, że żyjemy po to, aby współdziałać z innymi ludźmi. Podkreślają wagę adekwatnych relacji interpersonalnych oraz przyjaźni i wdzięczności⁶². Wdzięczność jest terminem wpisanym we współczesną etykę zawodu psychologa. Jest ona rozumiana jako szczególna postawa osobowa i społeczna człowieka. Wdzięczność wpisuje się bowiem w postawy altruistyczne osoby ludzkiej. Stoicy zaś mówią o wdzięczności bardziej w kategoriach aretologicznych.

Marek Aureliusz odnosi się do życia i śmierci: „Jakbyś po śmierci chciał, by ci życie było upłynęło, tak żyć tu na ziemi możesz. A gdyby ci na to nie pozwalano, to ustąp z życia. Tak jednak, jakbyś nie odczuwał żadnej przykrości”⁶³. „Myśl o tym, w jakim stanie ciała i duszy powinna cię zabrać z sobą śmierć i jak krótkie jest życie, jak przepastna wieczność, przeszłość i przyszłość, jak krucha wszelka materia!”⁶⁴. Psycholog odpowiedzialnie wykonujący swoje zawodowe zadania podejmuje osobistą refleksję nad życiem i śmiercią nie tylko w kontekście własnym, ale również w kontekście swojego pacjenta/klienta. Aureliusz pochwała przy tym radość człowieka płynącą z jego szczęścia życiowego. „Szczęście życia – to widzieć, czym rzecz każda jest jako całość, co jest jej tworzywem, a co przyczyną; i z duszy całej iść drogą sprawiedliwości i prawdy! A cóż zatem pozostaje, jak nie korzystanie z życia, gdy jedno dobro z drugim sprzężesz tak, że nie pozostanie nawet najmniejszej przerwy?”⁶⁵. Współcześni psychologowie pracują nad podwyższeniem poczucia szczęścia i dobrostanu życiowego. Marek Aureliusz charakteryzuje postawy moralne człowieka wobec śmierci: „Tak należy wszystko czynić i mówić i o wszystkim myśleć, jakby już miało się odejść z życia”⁶⁶. Człowieka może w każdym momencie zacząć życie od nowa, niezależnie od tego czy jest młody czy stary. Życie natomiast jest wystarczająco długie, należy nim tylko odpowiednio dysponować. Nieprawda, że życie jest krótkie, ale prawdą jest, że sami je sobie skracamy⁶⁷. „Pewnego dnia umrzesz, czy ci się to podoba czy nie. Z tego powodu stoicy radzą, żebyś myślał o swojej

⁶¹ Irvine, *Wyzwanie stoika*, s. 129.

⁶² Farnsworth, *Jak praktykować stoicyzm*, s. 183.

⁶³ Aureliusz, *Rozmyślenia*, Księga V, n. 29, s. 59.

⁶⁴ Tamże, Księga XII, n. 7, s. 151.

⁶⁵ Tamże, n. 29, s. 156.

⁶⁶ Tamże, Księga II, n. 11, s. 20.

⁶⁷ Stankiewicz, *Sztuka życia według stoików*, s. 152.

śmierci, nawet gdy jesteś młody i cieszysz się doskonałym zdrowiem”⁶⁸. Śmierć ma dla stoików podwójne znaczenie. Można ją bowiem uznać za rzecz zewnętrzną. Pozostaje bowiem poza kontrolą. Można ją przyspieszyć, a czasem także opóźnić, jednakże jej ostateczne nadejście nie zależy od nas⁶⁹. Odnosząc się do współczesnej psychologii, można by powiedzieć, iż umieranie i śmierć są wyrazem biologicznego determinizmu. Warto jednak psychologicznie uczyć się „sztuki umierania”. Chodzi w tym o adekwatne przygotowanie się do śmierci. Temu procesowi powinno towarzyszyć stoickie przekonanie, iż śmierć jest rzeczywistością zewnętrzną. Człowiek może ją jednak przyspieszyć lub opóźnić. Współcześnie etykę zawodu psychologa można łączyć z nowym obszarem wiedzy, zwanym tanatopsychologią. Psycholog bowiem staje wraz z pacjentem/klientem przed doświadczeniem umierania, śmierci i żałoby.

W życiu człowiek wielką rolę odgrywa wola. Marek Aureliusz pisze: „Najlepszym sposobem obrony jest nie odpłacać pięknym za nadobne”⁷⁰. „Wolą w człowieku jest to, co siebie samą do działania pobudza i sobą kieruje i sam siebie takim czyni, jakim być chce, i sprawia, że każde zdarzenie takim mu się przedstawia, jakim ono chce”⁷¹. Człowiek silny wolitywnie potrafi kierować własnymi działaniami. O takiej dyspozycji mówi współczesna etyka zawodu psychologa. W tym miejscu należy się zgodzić z radą Aureliusza: „Wejdź w siebie. Tę cechę ma wola rozumna, że czuje zadowolenie wewnętrzne, gdy postępuje sprawiedliwie i przez to samo wolna jest od niepokoju”⁷². Aureliusz w tym kontekście tak pisze o sobie: „Jeżeli mi ktoś potrafi udowodnić i przekonać mnie, że niedobrze myślę lub działam, z radością postępowanie swe zmieniam. Szukam bowiem prawdy, a ta nigdy nikomu nie zaszkodziła. Szkodzi zaś sobie ten, kto trwa we własnym błędzie i nieświadomości”⁷³. W myśl zasad etyki zawodu psychologa warto posłuchać opinii innych osób, a potem kierując się własną wolą odnaleźć prawdę. W tym wszystkim ważna jest następująca rada: „W pracach nie być niedbałym, w rozmowie nie przełatywać z przedmiotu na przedmiot ani w wyobrażeniach nie błąkać się, ani w duszy nie być raz na zawsze zasklepionym, ani nie wpadać w za-

⁶⁸ Irvine, *Wyzwanie stoika*, s. 198.

⁶⁹ Farnsworth, *Jak praktykować stoicyzm*, s. 60.

⁷⁰ Aureliusz, *Rozmyślania*, Księga VI, n. 6, s. 63.

⁷¹ Tamże, n. 8, s. 64.

⁷² Tamże, Księga VII, n. 28, s. 82.

⁷³ Tamże, Księga VI, n. 21, s. 68.

męt, ani w życiu nie czuć braku czasu wolnego”⁷⁴. Z tym wiąże się inna rada: „Wnikaj w wolę każdego człowieka. Ale pozwól i innemu wniknąć w wolę twoją własną”⁷⁵. Etyka zawodu psychologa mówi tutaj o umiejętności empatii. W kwestiach woli ogromną rolę odgrywa kształtowanie przyzwyczajeń: „Przyzwyczajaj się i to nawet czyni, w czego powodzenie wątpisz. Toż i ręka lewa, chociaż z braku przyzwyczajenia w czym innym niezgrabna, włada uzdą mocniej niż prawa. Przyzwyczała się bowiem do tego”⁷⁶. Warto zatem kształtować swoje dobre przyzwyczajenia. Piękną radę w procesie kształtowania silnej woli daje Seneka: „Dlaczego miałbym się obawiać któregoś ze swych błędów, skoro mogę sobie powiedzieć: Strzeż się, abys już tego więcej nie czynił”⁷⁷. Nigdy nie jest za późno, by porzucić przeszłość i nigdy nie jest za późno, by zmienić przyszłość⁷⁸. Człowiek o silnej woli jest także odporny psychicznie. „Człowiek odporny psychicznie nie wejdzie w rolę ofiary [...] Jest silny i kompetentny”⁷⁹. Można starać się – zdaniem stoików – zobaczyć obiekt pożądania w jak najbardziej odpowiednim świetle i tym samym próbować uwolnić się od pragnienia, bo wiemy, że przywiązywanie się do tego, co zewnętrzne, jest w ogólnym rozrachunku pożywki dla zazdrości i innych wad⁸⁰. Pojęcie „wola” posiada koneksje teologiczne i filozoficzne. Jednakże we współczesnej psychologii dokonano operacjonalizacji tego pojęcia. Przyjęto zatem termin „aktywność wolitywna”.

Zasadniczą cechą człowieka powinna być dobroć: „Cokolwiek by ktoś czynił lub mówił, powinien być dobrym. Tak jak złoto lub szmaragd lub purpura powiedziałyby sobie, cokolwiek by ktoś czynił lub mówił. Muszę być szmaragdem i zachować swoją barwę”⁸¹. „Jaki twój zawód? Być dobrym. A jak dochodzi się do tego, jak nie poprzez” poznanie praw wszechnatury i cech swoistych ustroju ludzkiego?⁸². „Ozdobą twą niech będzie prostota i skromność, i obojętność wobec tego, co leży w pośrodku

⁷⁴ Tamże, Księga VIII, n. 51, s. 104–105.

⁷⁵ Tamże, n. 61, s. 107.

⁷⁶ Tamże, Księga XII, n. 6, s. 151.

⁷⁷ L.A. Seneka, *Pisma filozoficzne*, t. 1, tłum. L. Joachimowicz, Warszawa 1965, s. 413; por. tenże, *Dialogi*, tłum. L. Joachimowicz, Warszawa 1963.

⁷⁸ Stankiewicz, *Sztuka życia według stoików*, s. 197.

⁷⁹ Irvine, *Wyzwanie stoika*, s. 76.

⁸⁰ Farnsworth, *Jak praktykować stoicyzm*, s. 84.

⁸¹ Aureliusz, *Rozmyślenia*, Księga VII, n. 15, s. 80.

⁸² Tamże, Księga XI, n. 5, s. 138.

między dobrem i złem”⁸³. Stoicy uważają, iż człowiek z natury powinien być dobry. Podobne założenie towarzyszy współczesnej psychologii moralności i nastawieniu humanistycznym. Aureliusz dodaje przy tym: „Zastanówże się, kochany, czy nie na czym innym polega szlachetność i dobro niż na ocaleniu życia swego i innych”⁸⁴. „Jeżeli coś czynię, czynię, uwzględniając dobro ludzi. Jeżeli mi się coś zdarza, przyjmuję to z myślą o bogach i wszechźródle, z którego wszystkie płyną zdarzenia, ściśle ze sobą związane”⁸⁵. Szczęście i dobre życie są łatwe do osiągnięcia, bo potrzeba do nich bardzo niewiele: wystarczy żyć dobrze, żeby być szczęśliwym⁸⁶. Czynienie dobra innym ludziom jest wielkim prawem i powinnością człowieka w myśl założeń współczesnej psychologii moralności. Do tego można by dodać: „Naszym celem nie powinno być zdobycie bogactwa [...] lecz spokojne życie, w którym towarzyszy nam jak najmniej negatywnych emocji i jak najwięcej radości”⁸⁷. Wiele dóbr wychodzi człowiekowi na szkodę, ponieważ pamięć wciąż na nowo sprowadza udrękę strachu, a przezorność przewiduje ją też na przyszłość⁸⁸. Czynienie dobra związane jest z powyższą przeszkodą. Może bowiem przynosić niepokój i strach przed przyszłością. Jednakże dzielenie się dobrem daje spokój i poczucie szczęścia. Psycholog stoi na straży dobra swojego pacjenta/klienta, ale również własnego dobra. Do tego dochodzi umiejętność postawienia adekwatnej diagnozy⁸⁹.

Kolejną ważną kwestią w nauczaniu stoików było pojęcie zmiany. „Boją się ludzie przemiany. A co może się dzieć bez przemiany? Co jest milsze i zwyklesze dla wszechnatury? Możesz-że się wykapać, jeżeli drzewo nie ulegnie zmianie? A czy możesz się karmić, gdyby potrawy nie ulegały zmianie? A czy może dojść do skutku cokolwiek użytecznego bez

⁸³ Tamże, Księga VII, n. 31, s. 83.

⁸⁴ Tamże, n. 46, s. 85.

⁸⁵ Tamże, Księga VIII, n. 23, s. 98.

⁸⁶ Stankiewicz, *Sztuka życia według stoików*, s. 474.

⁸⁷ Irvine, *Wyzwanie stoika*, s. 169.

⁸⁸ Farnsworth, *Jak praktykować stoicyzm*, s. 122; L. Kohlberg, *Development of moral character and moral ideology*, w: *Review of child development research*, t. 1, red. M.L. Hoffman, L.W. Hoffman, New York 1964, s. 381–431; L. Kohlberg, *The philosophy of moral development*, New York 1981; J. Mariański, *Socjologia moralności*, Lublin 2008.

⁸⁹ M.Z. Stepulak, *Podstawy pomocy psychologicznej*, Płock 2023, s. 120–121; por. J. Szymoń, *Psychologia moralności*, w: EK, t. 16, red. E. Gigilewicz, Lublin 2012, kol. 858–859; tenże, *Psychologia moralności*, w: *Leksykon socjologii moralności*, red. J. Mariański, Kraków 2015, s. 643–647; por. O. Żylicz, *Psychologia moralności. Wybrane zagadnienia*, Warszawa 2010.

przemiany? Czyż więc nie widzisz, że i twoja przemiana jest podobna i podobnie do tamtych niezbędnie potrzebna dla wszech natury?”⁹⁰. Pojęcie zmiany jest również kluczowym terminem w etyce zawodu psychologa. Zmiana bowiem zakłada progresywny proces zmierzający do osobowej perfekcji. Poprzez zmianę człowiek ma szansę stać się doskonałym: „Jest to cechą charakteru doskonałego, że przeżywa dzień każdy jako ostatni i ani niczym się nie trwoży ani w działaniu nie słabnie, ani nie jest obłudny”⁹¹. W tym aspekcie Aureliusz dodaje: „Cieszy się człowiek, gdy czyni to, co jest właściwe człowiekowi. Właściwe mu zaś jest: być życzliwym dla tych, którzy z jednego z nim są plemienia, gardzić podnietami zmysłowymi, odgraniczać ściśle wyobrażenie niezłudne, badać wszech naturę i jej dzieła”⁹². „Skromnie przyjmować, spokojnie tracić”⁹³. „W każdej chwili możemy zacząć życie na nowo. Niezależnie od tego, czy jesteśmy starzy czy młodzi, niezależnie od sytuacji i okoliczności – zawsze możemy porzucić to, co było, i zacząć wszystko jeszcze raz”⁹⁴. W.B. Irvine dodaje, iż: „Okazuje się, że twój misternie ułożony plan legł w gruzach i musisz wymyślić nowy”⁹⁵. Według stoików skala czasu i przestrzeni sprawia, iż wszelkie działania ludzi stają się mało istotne. Tego rodzaju działania są także wyjątkowo nietrwałe. Wszelkie ludzkie dzieła szybko ulegają zmianom i w ostatecznym rozrachunku przemijają⁹⁶. Według założeń etyki zawodu psychologa zmiana jest terminem wpisanym w obszar wzrostu i rozwoju osoby ludzkiej. Dzięki zmianie człowiek staje się istotą dynamiczną i osobowościowo elastyczną. Bez zmiany nie ma rozwoju i wzrostu. Prawdliwość ta dotyczy aktywności zawodowej każdego psychologa.

* * *

Analiza naukowa etyki zawodu psychologa w świetle głównych założeń filozofii stoicyzmu wydaje się być zabiegiem czysto abstrakcyjnym. Jednakże głęboka i staranna refleksja potrafi odkryć ściśle korelacje niektórych zasad stoickich z zasadami i normami etyki zawodu psycho-

⁹⁰ Aureliusz, *Rozmyślenia*, Księga VII, n. 18, s. 80–81.

⁹¹ Tamże, n. 69, s. 90.

⁹² Tamże, Księga VIII, n. 26, s. 98.

⁹³ Tamże, n. 33, s. 100.

⁹⁴ Stankiewicz, *Sztuka życia według stoików*, s. 197.

⁹⁵ Irvine, *Wyzwanie stoika*, s. 27.

⁹⁶ Farnsworth, *Jak praktykować stoicyzm*, s. 53.

loga. Stoicyzm to kilkuwiekowa szkoła filozoficzna, która wypracowała szereg zasad w kontekście trzech ważnych dymensji: etyka, metafizyka oraz logika. Współczesna etyka zawodu psychologa zajmuje się nie tylko specyficznymi ale zwykłymi, codziennymi problemami występującymi w aktywności zawodowej psychologa. Wiele rozwiązań problemów i dylematów etycznych i moralnych można znaleźć w filozofii stoickiej. W tym kontekście można by wyprowadzić następujące wnioski:

1) Stoickie rady dotyczące codziennego zachowania moralnego można zastosować we współczesnej etyce zawodowej psychologa.

2) Istnieje bardzo ciekawa i oryginalna typologia charakterów ludzkich. Współczesna charakterologia i psychologia różnic indywidualnych opisuje bardzo precyzyjnie charakter człowieka. Można zauważyć pełną zgodę pomiędzy etyką zawodu psychologa i stoicyzmu, iż charakter jest fundamentalnym wymiarem kształtowania życia moralnego osoby ludzkiej.

3) Stoicy zalecają praktykę wdzięczności. W etyce zawodu psychologa wdzięczność rozumiana jest jako szczególna postawa osobowa i społeczna człowieka. Wdzięczność wpisuje się w postawy altruistyczne osoby ludzkiej.

4) Filozofia stoicka odnosi się również do życia i śmierci. Etyka zawodu psychologa uczy adekwatnego przygotowania do śmierci. Psycholog ciągle staje wraz ze swoim pacjentem/klientem przed doświadczeniem umierania, śmierci i żałoby.

5) Kolejny problem ważny dla stoicyzmu to wola. Etyka zawodu psychologa buduje na bazie woli w kontekście kształtowania się silnej woli. Człowiek o silnej woli jest także odporny psychicznie, a zarazem kompetentny i empatyczny.

6) Fundamentalną właściwością człowieka powinna być dobroć. Taką tezę stawiają stoicy. Dzielenie się dobrem daje spokój i poczucie szczęścia. Psycholog stoi na straży swojego pacjenta/klienta ale również własnego dobra.

7) Ważną kwestią w nauczaniu stoików jest pojęcie zmiany. Według stoików wszelkie ludzkie dzieła szybko ulegają zmianom i przemijają. Natomiast według założeń etyki zawodu psychologa zmiana jest terminem fundamentalnym w aspekcie wzrostu i rozwoju osoby ludzkiej.

STOICISM AND CONTEMPORARY ETHICS OF THE PROFESSION OF PSYCHOLOGIST

Keywords: ethics of the profession of psychologist, goodness, responsibility, justice, stoicism, respect, faithfulness.

Abstract: The interest of this article is to draw attention to two important scientific facts. In this case, it is about undertaking a scientific reflection on the views of the ancient Stoics and the modern assumptions of the ethics of the psychologist's profession. Stoicism is understood as a philosophical direction assuming that virtue is understood as a life in accordance with the principles of reason and is the highest good. Stoicism can also be understood as a life attitude distinguished by spiritual balance and the ability to remain calm. The Stoics did not only preach ethical views. Metaphysical issues were also important in the doctrine of the Stoics. According to them, the whole world consists only of matter (materialistic monism). The third pillar of Stoicism was logic. The views of the Stoics have evolved over many centuries. In this context, three schools were created. The second part of the article is devoted to the specificity of the ethics of the profession of psychologist. The ethics of the profession of psychologist derives its assumptions from general ethics. In turn, detailed ethics was born from it. It was only from this that professional ethics was formed. Professional ethics of a psychologist can be expressed in the form of written norms or rules relating to how a psychologist should act in the moral and ethical aspect. A psychologist should be guided by such principles as: a) acting for the good and not harming the people with whom he works; b) fidelity and responsibility; c) honesty and integrity; d) justice; e) respect for human rights and human readiness. The third part of the article is comparative. It concerns the contemporary ethics of the profession of psychologist in the light of the main principles of Stoicism. The comparative analysis covered issues such as: a) everyday behavior; b) acting prudently and thoughtfully; c) character types; d) gratitude; e) life and death; f) will; g) kindness and h) change.

BIBLIOGRAFIA

- Aureliusz M., *Rozmyślania*, tłum. M. Reiter, Gliwice 2016.
- Bartnik C.S., *Historia filozofii*, Lublin 2000.
- Bednarek D., *Zawód psychologa. Regulacje prawne i etyka zawodowa*, Warszawa 2016.
- Epiktet, *Diatryby – Encheiridion z dodaniem Fragmentów oraz Gnomologium Epiktetowego*, tłum. i oprac. L. Joachimowicz, Warszawa 1961.
- Farnsworth W., *Jak praktykować stoicyzm*, Gliwice 2022.
- Gogacz M., *Praca duszpasterska czynnikiem kształtowania etyki zawodowej*, „Materiały Problemowe” [zeszyt specjalny], 7(1973 [na okładce mylnie 1972]), z. 2, s. 53–66.
- Irvine W.B., *Wyzwanie stoika*, Kraków 2020.
- Kohlberg L., *Development of moral character and moral ideology*, w: *Review of child development research*, t. 1, red. M.L. Hoffman, L.W. Hoffman, New York 1966, s. 381–431.
- Kohlberg L., *The philosophy of moral development*, New York 1981.

- Leszczyński R.M., *Stoicy*, w: EK, t. 18, red. E. Gigilewicz, Lublin 2013, kol. 967–968.
- Mariański J., *Socjologia moralności*, Lublin 2008.
- Polskie Towarzystwo Psychologiczne, *Kodeks etyczno-zawodowy psychologa*, Warszawa 1992, [Wprowadzenie].
- Seneka L.A., *Dialogi*, tłum. L. Joachimowicz, Warszawa 1963.
- Seneka L.A., *Listy moralne do Lucyliusza*, tłum. W. Kornatowski, Warszawa 1998.
- Seneka L.A., *Pisma filozoficzne*, t. 1, tłum. L. Joachimowicz, Warszawa 1965.
- Stankiewicz P., *Sztuka życia według stoików*, Warszawa 2021.
- Stepulak M.Z., *Leksykon etyki zawodu psychologa*, Lublin 2020.
- Stepulak M.Z., *Podstawy pomocy psychologicznej*, Płock 2023.
- Stepulak M.Z., *Tajemnica zawodowa psychologa*, Lublin 2001, wyd. 2, 2014.
- Szymoń J., *Psychologia moralności*, w: *Leksykon socjologii moralności*, red. J. Mariański, Kraków 2015, s. 643–647.
- Szymoń J., *Psychologia moralności*, w: EK, t. 16, red. E. Gigilewicz, Lublin 2012, kol. 858–859.
- Żylicz O., *Psychologia moralności. Wybrane zagadnienia*, Warszawa 2010.
- <https://www.ortograf.pl/słownik/stoicyzm> [31.12.2022].
- <https://www.edukator.pl/resources/page/stoicyzm/4343> [4.03.2023].